

Огаренко Є. С.

к. філос. н., доцент,

кафедра політології,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

к. 35, Французький бульв., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

E-mail: ogarenko.eu@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0015-032X>

ФІЛОСОФСЬКИЙ СЕНС СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті розглядається специфіка сучасної геополітичної ситуації, початок якої сягає кінця Холодної війни і розпаду СРСР. Пропонується авторський погляд на сучасну геополітичну ситуацію з точки зору культурно-ціннісного виміру геополітичних трансформацій як своєрідних циклів еволюції виду «*homo sapiens*». Визначається специфіка сучасної геополітичної трансформації як такої, що здійснюється на тлі девальвації людського розуму на користь штучного інтелекту, відсутності загальнозрозумілої ціннісної перспективи розвитку людства. Це може свідчити про певний еволюційний глухий кут розвитку виду «*homo sapiens*» або точку біфуркації подальшої еволюції виду з катастрофічними для базових людських цінностей наслідками. Автор припускає, що європейський раціоналізм з його гуманістичним пафосом всевладдя людського розуму девальвується, а новий ментальний порядок формуватиметься на культурі штучного розуму, його «жерців» і «покровителів». Всесвітньо-історична іронія полягатиме в тому, що інтернет, що з'явився в ліберально-демократичній державі, де його поява спочатку декларувалася як поява «нового дому Розуму», незалежного від держави, стане згодом чинником посилення державного контролю над інтелектуальною свободою й тоталітаризацією самої держави. Національно-політична ідентичність і її гарант – національна держава витіснитимуться культурно-політичною ідентичністю у рамках «великих просторів» імперського типу. Нові державні утворення будуть захищені від інтелектуального впливу один на одного аналогом «великого китайського фаєрволу». Відповідно сучасна капіталістична світ-система з її глобалізованим ринком втратить своє значення у світовій економіці. Світова економіка буде сегментована відповідно до геополітичних зв'язків на основі нових імперського-державних інтересів.

Ключові слова: геополітична трансформація, ціннісний вимір, еволюція, біфуркація, штучний інтелект.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її зв'язок з науковими задачами. Актуальність теми дослідження зумовлена складністю світової геополітичної ситуації, яка визначається руйнацією сучасної світ-системи, невизначеністю тенденцій і перспектив її подальшого розвитку. Поставлена у статті проблема в загальному вигляді полягає в тому, щоби подивитися з філософської точки зору на сучасні геополітичні трансформації, які представляють собою, з точки зору автора, своєрідний еволюційний контрапункт всесвітньої історії. У контексті запропоновано-

© Огаренко Є. С., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

го у статті підходу автор намагається подолати дуалізм лінійності та циклічності всесвітньої історії, розглядаючи періодичні геополітичні трансформації як цикли, що повторюються в поступальному розвитку історії, які мають не просто історичний, а еволюційний зміст. Особливої актуальності цей підхід набуває в контексті форсованого розвитку Штучного Інтелекту, який потенційно начебто може взяти на себе вирішення задачі оптимального планування майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, методологічної основи дослідження. Традиційно описують історичний час як послідовність подій, центрованих навколо подій державно-політичних: зміни династій, державних завоювань та конфліктів, форм правління та політичних режимів. Політична динаміка прив'язується до господарсько-економічної: способу виробництва та обміну матеріальних благ, рівню розвитку продуктивних сил, господарських ресурсів. І в останню чергу на тлі політики та економіки описується культурна динаміка, стан суспільної свідомості, науки, мистецтва, релігії.

Але ця традиційна парадигма історичного мислення не є єдиною можливою. Доречно пригадати, що французький історик XIX століття Жюль Мішле, який мав тяжіння до філософського узагальнення історії, вважав, що історія – це драма боротьби між волею й фаталізмом. Стосовно власних історичних творів Мішле, зокрема, писав, що якби він включав у розповідь лише політичну історію і не враховував різноманітних стихій історії (релігію, право, географію, літературу, мистецтво), перебіг його думок був би іншим. На думку дослідника, історія – це великий життєвий рух, інакше всі її різноманітні стихії не вкладалися б самі собою в єдину розповідь.

Доречно згадати й те, що у Стародавній Греції існували два терміни для позначення часу: «Хронос» – формальний час, «Кайрос» – справжній час, насичений подіями і змістом. Подієвість історичного часу залежить не лише від самих подій, що відбуваються у певний проміжок історії, але й від смислового навантаження, що дається конкретними людьми і може інтерпретуватися залежно від значення, яке надається певним подіям політичними суб'єктами або пересічними громадянами. Г. Гейне писав у цьому зв'язку, що кожне століття, набуваючи нових фактів, набуває нових очей.

Залежно від інтерпретації історичних подій перебіг всесвітньо-історичного часу розглядався переважно як лінійний або циклічний. Лінійний (прогресистський) підхід ґрунтувався на ідеї того, що первісне людство перебувало в дикому стані, а починаючи з епохи Просвітництва людство усвідомлює, що існує прогрес, який пов'язаний з розвитком знання та науково-технічної озброєності, з розвитком інтелектуальних здібностей людини. І цей шлях розвитку стає єдиним для всього людства. Циклічний підхід ґрунтувався на тому, що єдиного шляху розвитку для людства немає, а людство існує як строкате різноманіття окремих цивілізацій, кожна з яких виникає і згодом гине, але між народженням і загибеллю проходить певні (однакові для різних цивілізацій) етапи розвитку: цивілізації, як і люди, проходять стадію народження, потім розквітають, потім досягають зрілості, а потім дряхліють, розсипаються і зникають.

Стосовно витоків лінійної концепції історії Дж. Грей в «Помині за Просвітництвом» писав, що ідея єдиної історії людства, осмисленої за допомогою моральних категорій, була прийнята Просвітництвом постільки, поскільки вона притаманна християнській цивілізації. За Ніцше, проєкт раціоналістичної моралі походить від

Сократа і синонімічний із заняттям філософією, ототожнення істини з чеснотою. Просвітництво, на думку Дж. Грея, було спробою синтезу сократичного ототожнення знання та чесноти з мораллю, чий зміст був запозичений головним чином із християнства (Gray, 2003).

Тобто концепції лінійного часу народилися задовго до прогресистських учень Гегеля та Маркса. Уявлення про те, що рух по колу має чаклунську, магічну, а в християнстві – диявольську природу, було доволі поширеним. Блаженний Августин ще в IV столітті відкинув ідею циркулярного руху часу та циклічного повтору подій і протиставив їм концепцію лінійного руху, яка представлена в Новому Заповіті. За Августином, Христос лише раз помер за наші гріхи, і з того часу історія подібна до стріли, а не до собаки, що кусає власний хвіст.

Стосовно циклічних концепцій історії Дж. Грей зауважує, що і вони також мали європейське походження, хоча й від іншої гілки Просвітництва, що була пов'язана з романтичним світоглядом. Проте романтики, які сприйняли ідеї Гердера, розділяли з Просвітництвом гуманістичну антропологію, яка виступала центральним елементом модерністського світогляду (Gray, 2003).

Але ще до Й. Гердера та його основної праці «Ідеї до філософії історії людства» ідею циклізму історії в поєднанні з ідеєю лінійної динаміки (бездержавність, аристократична державність, демократична державність) сформулював італійський мислитель Дж. Віко. У «Засадах нової науки про загальну природу націй» Віко писав, що спочатку люди відчувають необхідне, потім звертають увагу на корисне, потім помічають зручне, потім розважаються насолодою і тому розбещуються розкішшю, нарешті, шаленіють, витрачаючи своє майно.

Цікаво у зв'язку з цим провести паралель з точкою зору Ж. Бодрійяра, що характеризує сучасну епоху, що переживає західне суспільство, аналогічно останній фазі розвитку суспільства у концепції Віко. У «Системі речей» Ж. Бодрійяра зауважує, що наша «технічна» цивілізація – це офіційно запропонована та організована смертність речей – грандіозний колективний «хепенінг». Сучасну систему споживання автор називає «ритуальним споживанням», де в ейфорії руйнування, у ритуальному споживанні речей та жестів соціальна група тріумфує своєю смертю. Але автор залишає відкритими питання: що саме вносить розлад у цивілізацію? Це анархія виробництва чи інстинкт смерті? (Baudrillard, 1996).

Можливі варіанти вичерпання цієї динаміки зобразив Ф. Ніцше у книзі «Так казав Заратустра» (розділ «Передмова Заратустри. Про надлюдину і останню людину») або Ф. Фукуяма у «Нашому постлюдському майбутньому» (Fukuyama, 2002), епіграфом до якої він узяв фрагмент із «Передмови Заратустри. Про надлюдину і останню людину».

Ніцше писав, зокрема: «Що таке любов? Що таке творчість? Прагнення? Що таке зірка? – так запитує остання людина і моргає. Земля стала маленькою, і по ній стрибає остання людина, яка все робить маленьким. Її рід не знищений, як земляна блоха; остання людина живе найдовше. «Щастя знайдено нами», – кажуть останні люди та моргають... Захворіти або бути недовірливим вважається у них гріхом: бо вони ходять обачно. Лише безумці ще спотикаються об каміння чи людей. Іноді трохи отрути: це викликає приємні сни. А в кінці більше отрути, щоб приємно померти. Вони ще трудяться, бо праця – розвага. Але вони дбають, щоб розвага не втомлювала їх... «Раніше увесь світ був божевільний», – кажуть найрозумніші з них і моргають... Вони мають своє маленьке задоволення для дня

і своє маленьке задоволення для ночі: але здоров'я – найвище за все. «Щастя знайдено нами», – кажуть останні люди і моргають» (Nietzsche, 2021, р. 234).

В іронічній формі Ніцше каже про девальвацію таких екзистенційних цінностей як творчість, ризик, жертовність, віра, любов, гідність, без яких важко уявити людське існування. Сучасний ізраїльський історик Ю. Н. Харрарі, з цього приводу зауважив: «У прагненні до здоров'я, щастя й сили люди поступово змінять одну зі своїх здібностей, а потім другу і ще одну, допоки не перестануть бути людьми» (Harari, 2018, р. 29). Але важко уявити тим, хто вважає ці цінності значущими й сьогодні для людського існування. Ю. Н. Харрарі слушно зауважує: «Оглядаючись назад, багато хто думає, що падіння фараонів і смерть Бога були позитивними етапами розвитку. Можливо, від колапсу гуманізму теж буде користь. Люди зазвичай бояться змін через страх перед незвіданим. Однак єдина вічна істина історії полягає в тому, що все змінюється» (Harari, 2018, р. 37).

Автор статті в контексті еволюційного підходу до геополітичної динаміки і розуміння сучасної геополітичної трансформації спирається на синергетичну (синергетика від др.-грец. συν – префікс зі значенням спільності і ёρουν «діяльність», дослівно «спільнодія») методологію дослідження. Методологічно важливо розглядати ситуації геополітичних трансформацій як стохастичні (від грец. стоχαστικός – «вміє вгадувати»), що означає невизначеність, випадковість подальшої долі системи, що руйнується. В українському інтелектуальному просторі з точки зору зазначеного методологічного підходу варто зазначити монографію Свідзинського А. В. «Синергетична концепція культури» (Swidzinsky, 2008), статтю Шакуна Н. В. «Синергетична інтерпретація історії як альтернатива історицизму» (Shakun, 2014).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У широкому сенсі поняття «геополітичні трансформації», на наш погляд, не пов'язане однозначно з розумінням геополітики, яке виникло на початку ХХ століття, при якому боротьба за вплив між державами та за державні інтереси не обмежується локальними міждержавними конфліктами чи союзами, а переходить у боротьбу за сфери світового впливу. При філософському підході до проблеми важливо під час аналізу геополітики пам'ятати наявність навіть в одному географічному регіоні державних суб'єктів, які прагнуть не просто підпорядкувати одне одного, а нав'язати одне одному власний культурно-політичний проєкт існування. Пропонований у статті підхід до геополітичної динаміки виходить з того, що глобальні геополітичні трансформації можна розглядати в тому числі і як відображення ментальних трансформацій біологічного виду гомо сапієнс і еволюційної динаміки виду, що триває. Політичні революції та війни, що супроводжують геополітичні трансформації, є боротьбою за перерозподіл сфер впливу між різними політичними суб'єктами (станами, класами, плитами) усередині держави чи між державами. Але важливо звернути увагу на те, що боротьба за владу, за політичні та економічні сфери впливу невіддільна від боротьби ідей, культурно-політичних проєктів, інтерпретацій навколишнього світу, зміни релігійних та філософських парадигм мислення, соціально-політичних утопій, які з синергетичної точки зору стають важливим чинником у стані біфуркації складної системи, тобто вибору шляху подальшого розвитку.

Формулювання цілей статті, виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням наукових результатів. У контексті еволюційного підходу до геополітичної динаміки на засадах синергетичної методології основні цілі

статті полягають у тому, щоб з'ясувати, як боротьба за владу, за політичні та економічні сфери впливу пов'язана із конкуренцією цінностей, які саме цінності актуалізуються в сучасних геополітичних трансформаціях, і чому певні тенденції переоцінки цінностей в умовах форсованого розвитку Штучного Інтелекту є небезпечними для виду *homo sapiens* з еволюційної точки зору.

Намагаючись розв'язати ці задачі, не можна не згадати ідею «двох Градів» А. Августіна, відповідно до якої всесвітньою історією рухає динаміка переходу від «граду Земного», заснованого на братовбивстві, до «граду Божого», заснованого на християнському братолюбстві. Слід згадати і про геґелівську ідею «хитрощі Світового Розуму», що прокладає собі дорогу до самопізнання через страждання, війни і смерть незліченних поколінь людей, про марксистську концепцію конструктивної ролі свідомості, що випереджає соціальну практику, про концепцію «ноосфери», що перетворює людський розум на планетарну силу, що керує розвитком життя на Землі В. І. Вернадського і Т. де Шардена. Спробу відповісти на це питання з погляду сучасних знань про еволюцію людини та людської історії зробив Ю. Н. Харрарі у книгах «Sapiens» (Harari, 2021). та «Homo Deus» (Harari, 2018).

На думку автора, безперервні збройні конфлікти між етнічно спорідненими давньогрецькими полісами не можна розглядати як геополітичні, а конфлікти між стародавніми греками та персами можна. Особливо очевидним є геополітичний зміст завойовницьких походів О. Македонського, який розглядав підкорення Азії не просто як завоювання, а як можливість культурного симбіозу Середземномор'я та Азії. Імперські амбіції Рима також підживлювалися уявленнями римлян про свою культурну перевагу. І якщо війни Рима з Карфагеном були війнами за політичне домінування у Середземномор'ї, то завойовницькі війни в Європі та на Близькому Сході мали в очах римлян цивілізаторський характер. У широкому історичному контексті вони такими й стали, оскільки саме через Рим до Європи прийшло християнство.

По суті геополітична глобалізація в Середньовіччі почалася з ісламського Арабського халіфату, який нав'язав насильницьким шляхом політичний порядок більшості азіатських та європейських держав. Відповіддю стали Хрестові походи, що тривали чотири століття. Вони побічно вплинули на падіння Візантії – культурно-політичної наступниці античного Середземномор'я. Прямим наслідком падіння Візантії став підйом італійських міст-держав (Венеція, Флоренція, Генуя), які взяли на себе функцію торгово – капіталістичного посередництва між Заходом і Сходом. Саме з них веде свій початок капіталістична світ-система, яка домінувала у світовій економіці останні двісті років. Кінець цього домінування творцями концепції світ-системного аналізу (І. Валлерстайн, Дж. Аррігі) прогнозується на найближчі п'ятдесят років.

Одним із чинників, що визначив домінування в сучасному світі ліберального капіталізму, М. Вебер вважав протестантську етику. У книзі «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебер доводив, що за протестантською етикою успіх у професійній діяльності, зокрема сприймався як вияв Божого благословення. За Вебером, у протестантській інтерпретації соціальна діяльність християнина у світі – діяльність до більшої слави Господньої. Такий характер і професійної діяльності. А як найкращий засіб для набуття внутрішньої впевненості у посмертному порятунку розглядається невтомна діяльність у межах своєї професії. На противагу католицизму протестантизм наполягав, що угодним Богу є не зневага

до мирської моральності з висот чернечої аскези, а виключно виконання людиною своїх мирських обов'язків. (Weber, 1994).

У цьому контексті вирішальною геополітичною подією пізнього Середньовіччя можна вважати закінчення в 1648 році загальноєвропейською Тридцятирічною війни, що позначило незалежність спадкоємства престолу від віросповідання і відповідно незалежність протестантських монархів від Ватикану. Деякі дослідники ведуть початок відліку світових воєн саме від Тридцятирічної війни.

У контексті подальшого розвитку капіталізму культурно-політичний чинник вибору віри можна розглядати як вирішення геополітичного конфлікту в Європі, що започаткувало протистояння глобальної Півночі та глобального Півдня, що стало особливо істотним у сучасних геополітичних трансформаціях. Тобто можна сказати, що маркером початку геополітичної трансформації є революції та війни, але не будь-які, а такі, що пов'язані з ціннісними трансформаціями соціальних систем. При цьому з такими трансформаціями, які руйнують геополітичний порядок, що склався внаслідок підриву його ціннісних, культурно-політичних підстав. А держави чи міжнародне співтовариство загалом не можуть запропонувати жодної конструктивної альтернативи. ООН, яка прийшла на зміну Ліги націй у 1945 році, виявилася недієздатною у 2022 році перед російською агресією в Україні. Сьогодні американський президент як альтернативу ООН запропонував створити Раду миру під його головуванням. Хоча спочатку ця ідея мала багато прихильників, поступово їх кількість зменшилася до кількох не дуже впливових держав, які перебувають під безпосереднім впливом США.

Важливо також зазначити, що геополітичні союзи спираються не лише на географічну близькість держав, що входять до них, а й на культурно-історичну, мовну, релігійну спорідненість. Саме тоді, коли ціннісні підстави геополітичних спілок девальвуються, міжнародні відносини загрожують глобальними геополітичними трансформаціями. Хоча політичний розпад СРСР стався на початку 90-х років минулого століття, витоки військового конфлікту між Україною та Росією відносяться до 2004 року, а початок його гарячої фази до 2014 року. До 2004 року належить «помаранчева революція» в Україні, характерною особливістю якої був вплив на розвиток революційної ситуації та її вирішення зовнішньополітичного чинника в особі США. Але не просто США як держави, а США як лідера Західної демократії, протистояння якої із радянським тоталітаризмом оформилося після Другої світової. Але й до Другої світової і навіть до Першої світової культурно-політичне протистояння між Росією та Європою було однією з геополітичних вісей всесвітньої історії, витоки якої належать, ймовірно, до формування ідеї Москви як «третього Рима».

«Кольорові революції», які стали маркером початку сучасних геополітичних трансформацій, позначають поняттям «некласичних революцій», серед яких і «Помаранчевий майдан» у Києві, в організації якого була істотна роль США. А нинішній президент США, остаточно руйнуючи геополітичний порядок у світі, що склався після Другої світової війни, демонструє свою зневагу до євроатлантичних зв'язків, які поєднували США та Європу (особливо Велику Британію) під час та після Другої світової. Але важливо наголосити, що поняття «світові війни» відображає глобальний характер міждержавних відносин, що склався на початку ХХ століття, а не їхній культурно-політичний підтекст. Геополітична складова стає очевидною вже під час розгортання міждержавних конфліктів, що мають

спочатку очевидний завойовницький, а не культурно-політичний характер. Але в ході розгортання конфлікту та за результатами його завершення стає очевидним і його геополітичний зміст. Основними геополітичними результатами Першої світової стали розпад Османської імперії, посилення США та їхнього впливу на повоєнну розстановку сил у Європі, більшовицьке перезавантаження Російської імперії, початок національно-визвольної боротьби в Китаї. Друга світова війна починалася як локальний європейський конфлікт між Німеччиною та Польщею, розвиток якого почав геополітизуватися. Це стало очевидним після вступу у війну з континентальною Німеччиною острівної Британії, а згодом втягування в орбіту конфлікту США та Японії. Її результат – незалежність Китаю, а найпотужнішим геополітичним фактором, що на півстоліття визначив світову післявоєнну історію, стала Холодна війна між Сходом і Заходом. Результатом закінчення Холодної війни став розпад СРСР, який, власне, і ознаменував початок сучасної геополітичної епохи, контури якої намагався ще в 90-х роках намалювати З. Бжезінський «Великою шахівницею». У цій книзі автор прозорливо відніс до майбутніх геополітичних конфліктів боротьбу Росії та США за Україну.

Той факт, що після Другої світової геополітичне протистояння СРСР та США не мало збройного характеру, найчастіше пояснюється досягнутим цими державами ядерним паритетом. Але не менш важливо, що відбулося усвідомлення міжнародними гравцями чинника, який отримав назву «м'якої сили», тобто культурно-ціннісної експансії в регіони із слаборозвиненою економікою під виглядом «цивілізаторства», культурної взаємодії. Ця технологія впливу на залежні держави добре відома з часів колоніалізму та неокolonіалізму під назвою «тягар білої людини». А практика безкорисливого християнського місіонерства часто йшла пліч-о-пліч з економічною та політичною експансією. І якщо авантюристу Е. Кортесу на початку XVI століття не личило проголошувати себе місіонером з поширення християнських цінностей імператору ацтеків, то приблизно в той саме час Ф. Магеллан спробував поєднати у своїй експедиції на Молуккські острови місіонерство з участю у чварах місцевих племен. Такий симбіоз не сподобався аборигенам, списи і стріли яких в одній із сутичок виявилися ефективнішими за португальські мушкети. Менш удачливими виявилися американські індіанці, витіснені з прерій англійськими та французькими мушкетерами.

Поки британська Ост-Індська компанія як приватний власник нав'язувала Індії з відома британського парламенту нерівноправну економічну співпрацю, в наявності була колоніальна експлуатація. Але коли британська корона поставила діяльність цієї компанії під державний контроль, місія британців перетворилася на цивілізаторську. Але 1948 року таке цивілізаторство припинилося, хоча англійська мова залишилася офіційною державною мовою Індії.

Цікаво з цієї точки зору відповісти на запитання, чи можна інформаційну війну між державами за відсутності збройного конфлікту між ними розглядати як фактор «м'якої сили»? А фактор впровадження комп'ютерного вірусу в програми, що управляють процесом збагачення урану, як це мало місце в 2011 році в Ірані? Цей вірус виявили, коли він проник до системи моніторингу на заводі із збагачення урану в іранському місті Натанц. Він різко то пришвидшував, то сповільнював центрифуги, аж поки вони не вийшли в ладу, й одночасно вимкнув систему сигналізації. Іранська ядерна програма зазнала шкоди. Іранські системи не були під'єднані до Інтернету, тому, скоріш за все, хробак проник у систему з флешки,

яку приніс на роботу хтось із працівників заводу, котрий і гадки не мав, що вона заражена (Schmidt & Cohen, 2015). А сам факт виготовлення та випробування ядерної бомби як результат наукового прогресу в галузі ядерної фізики? Ці приклади підкреслюють, як складно визначити межу між силою науки та наукою сили у геополітичних процесах.

Із синергетичної точки зору ключовим моментом в подальшому розвитку будь-якої складної системи є ситуація бифуркації – розгалуження, роздвоєння колій, подія, яка може стати початком розвитку в іншому напрямку як наслідок накопичення спонтанних флуктуацій – випадкових відхилень як наслідку нестійкості, невизначеності, випадковості чинників, які набуваючи ефекту синергії, спільнодії можуть утворити життєздатні структури, що закладуть основи майбутнього нового порядку.

Один із засновників синергетики І. Пригожин описав, як терміти будують свої високо структуровані гнізда за явно неструктурованої активності. Вони починають із повзання по поверхні у випадковому порядку, зупиняючись то тут, то там для того, щоб відкласти шматочок клейкої речовини. Ці мітки розподілені випадково, але поверхня містить достатню кількість хімічної клейкої речовини, щоб інші терміти зачіплялися за неї і залишали мітки. Тому клейка речовина починає збиратися в окремих місцях, поступово виростаючи стовпами чи стінами. Якщо таке будівництво виявляється ізольованим, робота припиняється. Але якщо вони випадково розташовуються поблизу один одного, вони утворюють арку, яка стає основою для подальшої побудови гнізда. Те, що починається з випадкової активності, перетворюється на не випадкові структури.

Тобто будь-яка складна система або внаслідок неконтрольованого накопичення спонтанних внутрішніх флуктуацій, або під дією зовнішніх сил, або й того й іншого разом, зазнає руйнування. Але руйнування старої системи може призвести до її трансформації в іншу внаслідок синергії (спільнодії) випадкових факторів, які в процесі бифуркації (тобто вірогідних сценаріїв майбутнього розвитку системи) призводять не до хаосу й остаточного злому системи, а до створення нової системи вищого рівня.

Як зазначалося вище, маркерами руйнації старої геополітичної системи здебільшого стають революції і війни, які руйнують не лише економічні, соціальні і політичні структури, але й економічний, правовий, моральний, світоглядний порядок (в широкому сенсі ментальний, ціннісний) порядок, який уможлиблював існування цих структур. Відновити або побудувати нові структури можна лише за умови або реставрації ментального порядку (що частіше буває нестійким і нетривалим), або його оновлення. Новий геополітичний порядок потребує нових проєктів, ідей і цінностей. Але вони народжуються не на пустому місці, а на підґрунті ідей, які вже існували або у вигляді спонтанних внутрішніх ментальних флуктуацій або зовнішніх ментальних впливів, яких зазнавала система, але не знаходила підстав для їх використання. Відомо, що порох винайшли ще в IX столітті Китаї, коли алхіміки шукали еліксир безсмертя. В Китаї порох використовувався для виготовлення петард з метою розваги. За іронією історії, європейці лише в середині XIV столітті почали використовувати порох, але як смертоносну речовину.

Самі по собі ментальні зрушення, на відміну від революцій і воєн, носять поступовий, тому малопомітний для сучасників характер. Вони довгостроково готують підґрунтя для наступних відносно швидкоплинних революцій та військових конфліктів. Унаслідок цього зв'язок між культурними революціями та подальшими соціально-політичними може й вислизати з уваги і не розглядатися як деякий еволюційний

алгоритм. Цей алгоритм передбачає і насильницькі сценарії розвитку соціальних та політичних подій, але не завжди ними обмежується. У деяких випадках виявляється їхня очевидна культурно-ціннісна складова, яка і надає подіям геополітичного характеру в тому сенсі геополітики, який ми намагаємося представити у статті.

Так, «осьова революція», яка, за К. Ясперсом, тривала 6 століть (з VIII по III століття до н. е.) і призвела до народження, зокрема, грецької натурфілософії, що зумовила раціоналізовану інтерпретацію навколишнього космічного порядку людини. Через Арістотеля раціоналізована філософія перейшла до його учня (О. Македонського), а той знайшов їй геополітичне застосування, підкоривши Персію, Вавилон та Єгипет. З початком завойовницьких походів О. Македонського виникла епоха еллінізму, яка стала початком занепаду давньогрецької цивілізації, що перетворилася на Ахейську провінцію великого Рима. Але коли цар О. Македонський, згідно з легендою, розмовляв з кініком Діогеном, він, ймовірно, вважав своє царювання початком нової великої епохи греко-македонської цивілізації. У той час як філософія Діогена свідчила про початок занепаду класичної полісної державності та культурно-політичного заходу Стародавньої Греції. Але досвід раціоналізації мислення, закладений давньогрецькою філософією, пройшовши через середньовічну ірраціоналізацію («Що Афіни Єрусалиму?» – запитав у III столітті н. е. Тертуліан), виявився затребуваним на початку XVII століття і сприяв формуванню європейської класичної науки, а у XVIII столітті вже європейська наука стала фундаментом для ідеології Просвітництва та Прогресу. Усталений ментальний порядок піддавався «спонтанним флуктуаціям» з боку ірраціональних парадигм мислення (А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, С. К'еркегора), і лише дві світові війни обрушили його, ментальним маркером чого стало народження в середині XX століття постмодерної іронії.

Висновки дослідження та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Отже, специфіка сучасної геополітичної ситуації полягає в тому, що вона відбувається за відсутності загальнозрозумілої ціннісної перспективи розвитку на кшталт «перемоги істинної віри», «вибору правильного шляху прогресивного розвитку людства» тощо. Навпаки, вона здійснюється на тлі девальвації людського розуму на користь штучного інтелекту. Чи означає це, що еволюційний потенціал виду «*homo sapiens*» вичерпаний і поняття майбутнього перестане бути актуальним для світової історії? І що саме поняття світової історії добігає кінця як зазначено у відомому дослідженні Ф. Фукуями? Або наближається час «останньої людини», за пророцтвом Ф. Ніцше? Або ми стаємо свідками точки біфуркації еволюції виду з катастрофічними для базових людських цінностей наслідками?

Не претендуючи на довготривале прогнозування результатів геополітичної трансформації, що почалася, можна лише зазначити, що європейський раціоналізм з його гуманістичним пафосом всевладдя людського розуму девальвується, а новий ментальний порядок буде формуватися на культурі штучного розуму, його жерців (генераторів комп'ютерних інновацій та його бізнес-покровителів) та захисників (державно-політичної еліти). Національно-політична ідентичність та її гарант – національна держава витіснятимуться культурно-політичною ідентичністю у рамках «великих просторів» імперського типу (нового «номосу» Землі, держав-континентів, за концепцією К. Шмітта). Нові державні утворення будуть захищені від інтелектуального впливу одна на одну аналогом великого китайського фаєрволу – китайської системи фільтрації Інтернету. Відповідно сучасна

капіталістична світ-система з її глобалізованим ринком втратить своє значення у світовій економіці. Світова економіка буде сегментована відповідно до геополітичних зв'язків на основі нових імперсько-державних інтересів.

Всесвітньо-історична іронія полягатиме в тому, що інтернет, що з'явився в ліберально-демократичній державі, де його поява спочатку декларувалася («Декларація незалежності кіберпростору» Дж. П. Барлоу) як поява «нового дому Розуму», незалежного від держави, стане згодом чинником посилення державного контролю над інтелектуальною свободою й тоталітаризацією самої держави.

Але культ штучного інтелекту вразливий. Його вразливість не в тому, що він не зможе зрівнятися з людським і перевершити його. Факти доводять, що може зрівнятися і перевершити. Парадокс не в тому, що штучний інтелект може згенерувати текст, який не відрізниш від створеного людиною, а в тому, що людина час від часу створює «надлюдські» тексти. Вони стають джерелом інновації людської свідомості через творчість, що зумовлює специфічну еволюцію виду. І в цьому його відмінність від штучного інтелекту, який наслідує людський. Можна ввести в комп'ютер скільки завгодно великий обсяг інформації і навіть запрограмувати його на пошук нової парадигми обробки інформації. Але запропонована комп'ютером парадигма чи навіть кілька парадигм не можуть пройти перевірку не те що еволюційним досвідом, а й навіть історичним досвідом, оскільки зіткнуться з різноманітністю суб'єктів актуального історичного моменту. В умовах відсутності еволюційного досвіду рішення про перевагу тієї чи іншої комп'ютерної парадигми прийматимуть люди з недосконалим інтелектом, але «довгою волею». Тобто завжди принципово відкритий людський досвід і воля як мотиватор людського вибору заважатимуть стати реальністю найдосконалішому комп'ютерному проекту майбутнього. Як зауважив Ніцше у «Людському, надто людському», воля завжди була досить виразним суфлером інтелекту. Виходить замкнене коло: комп'ютерний проект майбутнього, не підкріплений еволюційним досвідом, не може стати керівництвом до дії, але не приведений у дію, не може отримати еволюційне підкріплення.

З еволюційної точки зору ментальна активність людини мотивована не тільки пізнанням та перетворенням навколишнього світу. Людське мислення нерозривно пов'язане з мовою та з витокami її виникнення. Існує гіпотеза, що мова як друга сигнальна система народилася як система примусів між індивідами (чого не робити; що робити), які діяли на відстані. Ця гіпотеза ґрунтується на факті, що прадавні осередки мовної діяльності виникали в моторній, а не сенсорній ділянці кори мозку. З часом цілепокладання і воля, що народжувались з відхилення чужої мети та іншої волі, стали бар'єром проти навіювання засобами мови.

Коли в процесі біфуркації соціальної системи хаотично зіптовхуються «соціальні молекули» (соціальні групи, партії, рухи), ідеї, парадигми та проекти виконують функцію каталізатора для організації, упорядкування, структурування «соціальних молекул». Це робить їх конкурентнішими у боротьбі за виживання, оскільки включають у дію вольовий механізм. Це механізм самоствердження всупереч опору конкуруючих структур. Такі опосередковані цілеспрямованістю «соціальні молекули» стають структуроутворюючими для порядку, що складається, але ще не склався. Пізніше сформований порядок представить вихідні структури як «правильні», «істинні» і які забезпечують порядок. Але до цього необхідно додати слово «цілеспрямовані».

Цікаво, що наявність волі як мотиву людської поведінки, категорично заперечує Ю. Н. Харрарі, дослідження якого стосовно еволюції виду «*homo sapiens*» стали своєрідним науковим бестселером в сучасному інтелектуальному середовищі. На думку автора, свобода волі ніяк експериментально не доведена. За Харрарі, доведено лише, що поведінку детермінує або переважаюча біохімічна реакція певної зони мозку або випадковість у разі різноспрямованих біохімічних реакцій (Harari, 2018). Цікаво при тому, що автор так наполегливо намагається переконати читача у правильності свої точки зору, що виникає думка, чи не є це прагнення до переконання кого-небудь саме проявом волі як специфічно людського мотиву поведінки. І чи не є цінності як мотив поведінки, мотив вибору саме однією із основних особливостей людської поведінки. Цінності – це те, що переконує у випадку, коли біохімічні реакції суперечать одна одній, а науково доведеного правильного рішення у складній ситуації немає. І чи не є більшість складних ситуацій у людській поведінці саме такими?

Соціальні системи, що перебувають у стадії біфуркації, на відміну від фізичних систем (скажімо, процес закипання води у чайнику) зберігають у пам'яті не лише актуальні проекти та парадигми мислення. Для ментального рівня організації еволюції живого проекти й парадигми минулого й теперішнього такі, що взаємно перетинаються. Дослідники висловили думку, що в стані біфуркації система «згадує» своє минуле й актуалізує його стосовно до ситуації, що склалася. У цей момент минуле й теперішнє нерозрізнено для системи. Це і є тим еволюційним досвідом, який «тестує» ефективність проектів, що народжуються, переходу системи, що розпадається, на новий рівень існування.

В подальшому автор має більш докладно дослідити біфуркаційні траєкторії подальшої еволюції виду «*homo sapiens*» в контексті сучасних геополітичних трансформацій і в напрямку їх вірогідного атрактора.

Новизна дослідження полягає в запропонованому автором погляді на сучасну геополітичну ситуацію з точки зору культурно-ціннісного виміру геополітичних трансформацій як своєрідних поворотних пунктів еволюції виду «*homo sapiens*». В цьому контексті автор розглянув специфіку сучасної геополітичної трансформації, початок якої сягає закінчення Холодної війни, розпаду СРСР, «оксамитових» і «кольорових» революцій, зокрема, «Помаранчевого майдану» 2004 року в Україні. Специфіка, на думку автора, полягає в тому, що сучасна трансформація здійснюється на тлі девальвації людського розуму на користь штучного інтелекту, відсутності загальнозрозумілої ціннісної перспективи розвитку на кшталт «перемоги істинної віри», «вибору правильного шляху прогресивного розвитку людства» тощо. Це, на думку автора, може свідчити про певний еволюційний глухий кут розвитку виду «*homo sapiens*» або точку біфуркації подальшої еволюції виду з катастрофічними для базових людських цінностей наслідками.

References [Список використаної літератури]

- Baudrillard, J. (1996). *The system of objects*. London ; New York: Verso. [in English]. [Baudrillard, J. *The system of objects*. London ; New York: Verso, 1996. 205 p.]
- Fukuyama, F. (2002). *Our posthuman future: Consequences of the biotechnology revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux. [in English]. [Fukuyama F. *Our posthuman future: Consequences of the biotechnology revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2002. 256 p.]
- Gray, J. (2003). *Enlightenment's wake: Politics and culture at the close of the modern age*. London: Routledge. [in English]. [Gray J. *Enlightenment's Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age*. London: Routledge, 2003. 216 p.]

- Harari, Y. N. (2021). Sapiens: Liudyna rozumna. Korotka istoriia liudstva. BookChef. [in Ukrainian]. [Харарі Ю. Н. Sapiens: Людина розумна. Коротка історія людства. BookChef, 2021. 544 с.]
- Harari, Y. N. (2018). *Homo Deus. Behind the scenes of the future*. Kyiv, Force Ukraine [in Ukrainian]. [Харарі Ю. Н. *Homo Deus. За листунками майбутнього*. Київ: Форс Україна, 2018. 512 с.]
- Nietzsche, F. (2021). Tak kazav Zaratustra. Zhadannia vlady / translator Anatoly Onishko. Ternopil. Educational book – Bogdan. [in Ukrainian]. [Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Перекладач Анатолій Онішко. Тернопіль. Навчальна книга – Богдан, 2021. 352 с. URL: <https://coollib.cc/b/394733/readr?p=3&cnt=9000>]
- Schmidt, E., Cohen, D. (2015). *Novyi tsyfrovyy svit*. Lviv: Litopys, 2015. 368 p. [in Ukrainian]. [Шмідт Е., Коен Д. *Новий цифровий світ*. Львів: Літопис, 2015. 368 с.]
- Shakun, N. V. (2014). Synerhetychna interpretatsiia istorii yak alternatyva istorytsyzmu, *Filosofski obrii*, 12, 1–6. [in Ukrainian]. [Шакун Н. В. Синергетична інтерпретація історії як альтернатива історизму. *Філософські обрії*. 2014. № 2. С. 1–6.]
- Svidzynsky, A. V. (2008). Synergetic concept of culture. Lutsk: Vezha, 2008. 696 p. [in Ukrainian]. [Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури. Луцьк: Вежа, 2008. 696 с.]

Oharenko Ye. S.

Department of Political Science

Odesa I.I. Mechnikov National University

r. 35, Frantsuzkyi blvd, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

PHILOSOPHICAL MEANING OF CONTEMPORARY GEOPOLITICAL TRANSFORMATIONS

Summary

The article examines the specifics of the modern geopolitical situation, the beginning of which dates back to the end of the Cold War and the collapse of the USSR. The author's view of the modern geopolitical situation is offered from the point of view of the cultural and value dimension of geopolitical transformations as peculiar cycles of the evolution of the species «homo sapiens». The specifics of the modern geopolitical transformation are determined as one that takes place against the background of the devaluation of the human mind in favor of artificial intelligence, the absence of a generally understood value perspective for the development of humanity. This may indicate a certain evolutionary deadlock in the development of the species «homo sapiens» or a bifurcation point in the further evolution of the species with catastrophic consequences for basic human values. The author suggests that European rationalism with its humanistic pathos of the omnipotence of the human mind is devalued, and a new mental order will be formed on the cult of artificial intelligence, its «priests» and «patrons». National – political identity and its guarantor – the national state will be replaced by cultural – political identity within the framework of «large spaces» of the imperial type. New state formations will be protected from intellectual influence on each other analogue of the «Great Firewall of China». Accordingly, the modern capitalist world-system with its globalized market will lose its significance in the world economy. The world economy will be segmented according to geopolitical ties on the basis of new imperial – state interests. The world-historical irony will be that the Internet, which appeared in a liberal democratic state, where its emergence was initially declared (“Declaration of the Independence of Cyberspace” by J.P. Barlow) as the emergence of a “new home of Reason”, independent of the state, will later become a factor in strengthening state control over intellectual freedom and totalitarianizing the state itself. But the cult of artificial intelligence is vulnerable. Its vulnerability is not that it will not be able to equal and surpass human intelligence. The facts prove that it can match and surpass. The paradox is not that artificial intelligence can generate text that is indistinguishable from that created by humans, but that humans from time to time create «superhuman» texts. They become a

source of innovation in human consciousness through creativity, which determines the specific evolution of the species. And this is how it differs from artificial intelligence, which imitates human intelligence. You can feed a computer any amount of information you want and even program it to search for a new paradigm for processing information. But the paradigm or even several paradigms proposed by the computer cannot be tested not only evolutionary experience, but even historical experience, as they will encounter the diversity of subjects of the current historical moment. In the absence of evolutionary experience, decisions about the superiority of a particular computer paradigm will be made by people with imperfect intelligence but «long willpower.»

Key words: geopolitical transformation, value dimension, evolution, bifurcation, artificial intelligence.

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026